

INTERJÚ

Millennium és társadalomtörténet

Benda Gyula társadalomtörténésszel beszélget
Kovács Éva és Melegh Attila

Kovács Éva: Mit kezdhet egy társadalomtörténész azzal, hogy millenniumot ünnepel az ország?

Benda Gyula: Vizsgálhatja például, hogy milyen módon ünnepli ezt az országot. Kihaszználhatja, hogy több pénz jut a történelemre, s konferenciát rendez, megjelentet valamit az ünneplés ürügyén. Én azonban úgy gondolom, hogy minden társadalmi jelenségnek megvan a maga időrendje, időbelisége, tehát egy társadalomtörténésznek, aki természetesen nem a politikai ünnepek szerint gondolkodik, nem kell foglalkoznia a millenniummal. Például nem a kiegyezés hozta a magyar polgárosodást, és nem Szent István megkoronázása indította el a középkori társadalmi átalakulásokat. Ebben én persze csak középkorász kollégáimat visszhangzom: Fügedi Erik munkássága alapján tudom, hogy amit Szent István végrehajtott az állam területén, azaz a kereszténységhez való csatlakozást, az gazdaságilag nem azonnal következett be, továbbra is az arab dénárok forgalmához tartoztunk, a Nyugattól egyébként elzárkózott a társadalom. Átvettünk bizonyos intézményeket, de Magyarország a Nyugat irányába a keresztes háborúkkal nyílt meg, illetve a 14. században, amikor a nyugati nemesfém-hiány miatt szükség volt a magyar aranybányákra; ezt Paulinyi Oszkár *Gazdag föld, szegény ország* címmel megírta. Tehát e folyamatok egyáltalán nem esnek egybe a fontos politikai döntések idejével és a szimbolikussá vált időpontokkal. Más kérdés az, hogy akkor mi marad a társadalomtörténésznek, ha valamilyen módon részt

akar venni ebben az ünneplési játékban. Nyilvánvaló, hogy valahogyan meg kell találnia a maga dátumait, és ezek között nagy valószínűséggel az állam millenniuma nem fog szerepelni, az Aranybullát még jobban el tudom képzelni. Fontos, hogy a millennium is jelen legyen a történeti identitásban, de nekem társadalomtörténészként ezzel nem kell törődnöm. Nem akarok az „ezerévre” rímelve ezer év társadalomtörténetéről írni, mert valószínűleg más szakaszokban kell gondolkodni. Azt hiszem, hogy a történelem tényleg széthullott annyira, hogy ezt meg is engedhetjük magunknak.

K.É.: Mindazonáltal a millennium nem csupán egy politikai ünnep, hanem akár provokáció is lehet, legalábbis felborzolhatja a kedélyeket a régió országaiban, mert felesel a magyar történetírással versengő diskurzusokkal. Hiszen szinte minden szomszédunk a maga nemzetállami történetének a megírásával foglalkozik, amelyet pont az ezeréves magyar történelem és ez az ünnepi időpont is metsz, felülír, vagy úgy mond negligálja azokat a történetírói hagyományokat vagy koncepciókat, amiket ott alakítottak ki az utóbbi kilencven évben.

Melegh Attila: Ha a politikatörténészek után a társadalomtörténészek is értelmeznék a régió történeti folyamatait és kiemelnék a magyar ezer év kontextusából, akkor megadhatnák azokat a kapcsolódási pontokat, amelyekkel egy új és közös történelmet lehetne megteremteni.

B.Gy.: Az első kérdésre azt mondom, hogy ez részben a szakma dolga, tehát a mai világban elvben eldönthető az, hogy a magyar állam az most a szlovákoknak az első állama-e, a románoknál már nehezebb a kérdés, tehát el lehet dönteni, hogy mi, magyarok kisajátítjuk-e ezt a középkori kezdeményezést vagy sem. Most tulajdonképpen ez a helyzet. A szlovákok az ezeréves méh koncepciójában élik ki a maguk millenniumát, ami nem kötődik éppen ehhez az évhez. Nem tartom szerencsésnek azt, hogy nemzeti identitásunkban olyan események kerülnek a középpontba – ilyen mondjuk 1848–49-nek a környező országokban való megünneplése –, amely nem tudja feloldani ezeket a problémákat, hanem éppen hogy végső módon kiélezi azokat, és egy olyan helyzet áll elő, amit Körösfőn láttam a legutóbbi látogatásomkor. Fönt a hegyen Avram Iancu emlékműve áll, lent a faluban Vasvári Pálé, a falu pedig közösséget vállal Tiszavasvárral Magyarország, közben pedig gazdaságilag szimbiózisban van a két vidék.

A kalotaszegiek által árult árucikkek nagy részét fönt a hegyekben a román asszonyok állítják elő. Miközben szimbolikus háború folyik a múltért.

A másik kérdés az, hogy lehetséges-e egy másfajta diskurzus. Én azt hittem 1989 körül, hogy igen. Ma úgy látom, hogy lehetséges egy szakmai csoport esetében, amelyik erről nem vesz tudomást. De amint a nemzeti szakmai közösségeket a térségen belül átlépelem, nem tehetek úgy, hogy nem veszek tudomást róla. Francia kollégákkal probléma nélkül elbeszélgethetek arról, hogy a család szerveződése hogyan alakult, de ugyanezt egy románnal már csak úgy tehetem meg, hogy tudom, a két ország történelmének bizonyos pontjai konfliktusokkal terheltek. Nemrégiben, amikor éppen egy román történészcsoporttal beszélgettem, érezni lehetett, hogy mi most megéljük valamit, ami lehet, hogy nem is történelmi kézfogás, de nem lehet úgy tenni, hogy mi csak arról beszélünk, hogy hogyan öröklődnek a vagyoniok. A közeledés jelen van a másik oldalon is. Másfelől, a társadalomtörténet nyugat-európai nyelve úgy jött létre, hogy elég jelentősek ezek a kultúrák ahhoz, hogy egy kicsit azt lehessen mondani, hogy a francia paraszti kultúra az európai paraszti kultúra. És a franciák ezért igazából nem tekintenek túl a hexagonális területen, a németek sem a magukén, de ez eladható úgy, mint egy generális nyelv. Ezt mi nem tehetjük meg.

M.A.: Akkor ez azt jelenti, hogy ugyanannyira befelé néző a francia vagy a német társadalomtörténet, mint a közép-európai országoké?

B.GY.: Nem teljesen, mert a határok ott légiesednek, míg nálunk nem. Tetézi a nehézségeket az is, hogy a határokkal a helyi források is szétszabdálódtak. A megismerés eszközei nyelvi és kulturális értelemben is szétszabdálódtak. Tehát nekem nagyobb esélyem van arra, hogy tudjam azt, miképpen történt valami Franciaországban, mint azt, hogy a koraújkorai szlovákiai területek mikroszintjein mi történt. Az erdélyi történetírás, amely 1945 után – egy kissé francia hatásra is – tartományi szinten jött létre, jó darabig tudott saját nyelvezetet teremteni. Imre István, Dankanics Ádám tudtak valamit. Ezzel szemben például Miskolczy Ambrus joggal mondta, hogy azért nem tud a társadalomtörténet felé továbbmenni kutatásaiban, mert a forrásai zártak Erdélyben; és ez ma is így van. Tehát megrekedünk ott, hogy a mikroszintű kutatás nincs szinkronban. Ebből tényleg az az állapot áll elő, hogy nem nagyon tudom megkonstruálni azt

az egységes korpuszt a koraújkor Magyarországról, amelyik megteremtené egy leíró nyelvet, és amelyben például azt tudnám vizsgálni, hogy a magyar történetírásnak egyik hagyományos kérdése a nyelvhatár változása, s az nem egyszerűen az, amit Dávid Zoltán¹ leír, hogy eddig magyar családnevek voltak, ettől kezdve pedig szlovákok, hanem ez valóban mindent (határhasználatot, településrendet stb.) megváltoztat, vagy éppen nem. Én mindig Fodor Ferencet² idézem, hogy akkor, amikor egy bihari magyar falut átvesz a román etnikum, a szántók áthelyeződnek máshova, megváltozik a faluhatár – modern szóval – ökológiai szerkezete. Ez a lényeg, nem az, hogy milyen nyelven beszélnek. Mert ha csak az lenne, hogy holnaptól kezdve nem magyarul, hanem szlovákul beszéltek, sírhatunk rajta, de társadalomtörténeti szempontból ez még nem igazán érdekes. Az azonban már igen, hogy a nyelvváltás tényleges társadalmi változásokat eredményezett-e. A mai napig vitatkozunk azon, hogy az alföldi szlovák tanyatípus, a sortanya etnikus-e, mert a lakói kis falvakból jöttek és azért építkeztek-e úgy. Itt tehát feltételezzük, hogy az etnikus hagyomány és a földrajzi, történeti környezet együtt hoz létre településrendet. Az egész kérdés kezelhetetlenné vált, és e mögött ott van, hogy bár ma már a hozzáférés csak anyagi, szervezési kérdés, de a határok a történések fejében léteznek, és egy olyan akadályt jelentenek, ami legyőzhető mondjuk Kassa esetében, de nem az, ha például egy falusi település csoportot vizsgálunk abból a szempontból, hogy ott mi zajlott le. Ha azt veszem, hogy Keszthely és a környező falvak örökösödési rendje eltér egymástól, ez másképp értelmeződik, mintha ugyanezt Nagyszombaton és környékén vizsgálnám. Nagyszombat azért érdekes, mert az első elszlovákosodott város volt, óriási kérdés, hogy ott mi is történt.

Én úgy látom, hogy ez az újfajta diskurzus a nyugati tudományos központokhoz kapcsolódva létrejöhet, akár mikrotörténeti, akár történeti antropológiai alapon, kiemelt települések, kérdéskörök kutatásával. Nem véletlen, hogy a szlovákoknál ismert pozitív példák azok a német nyelvű polgári társadalmak vizsgálatai, amelyekről apró tanulmányok születtek. Azonban ezekből vagy másokból megkonstruálni egy magyar társadalomtörténetet már és még nem lehet. Kövér György fejezetei a társadalomtörténet-kötetben nekem azt mondják, hogy már nem lehet, mert szétesett a kép a sokféle elméletértelmezésben, Gyáni Gábor fejezetei pedig azt mutatják, hogy még nem lehet, mert igazán se anyag, se elmélet nincs hozzá.³ Tehát marad

az a perspektíva, hogy Sárpilis és Besence, Kölked, Átány belép egy európai viszonyítási rendszerbe, de ott nem lesz olyan, hogy Kárpát-medence.

M.A.: Ha jól értem, akkor ebből az lehet a kiút, hogy a határok változásának társadalomtörténeti leírásával kellene kezdeni a munkát?

B.Gy.: Nem kizárólag. Egyrészt azzal kell kezdenünk, hogy feltárjuk az etnikum politikai és kulturális megkonstruálásának hatását, vagyis azzal, amikor az a praktikus különbség, hogy a szomszéd faluban más nyelvet beszélnek, egyszerre egy megteremtett különbséggé válik. Meg kellene vizsgálni, hogy mit jelent a 18. században magyarnak lenni. Ez egy folyamat, melyben egyrészt megkonstruálódnak az etnikus különbségek, amik aztán politikai nemzetiségekké vagy nemzetekké is lesznek, másrészt a percepcióba az is belép, hogy ezek másak. Nyilvánvalóan egyfajta konstruálásról van szó, mert amikor egy francia átlépi Elzászt és németül beszélnek, másképp konstruálja ezt a különbséget, azt mondja: *patois*, azaz tájszólás, tájnyelv, és az nem érdeklő, hogy ez nem a francia változata. Tehát egész másképp konstruálódik az ország sokszínűsége, a falusi szétदारoltságból adódó sokszínűség is, mint nálunk. Ez is probléma és igenis, ezek a modern határváltozások társadalomtörténeti események. Nem lehet úgy venni, hogy továbbra is a régi mederben folynak a dolgok. Még a székely területeken is valószínűleg azonnal mérhető változások jelentkeztek az új határok létrejöttével. Azonban hozzá kell tennem, hogy a magyar történetírás azt sem vizsgálja, hogy hogyan integrálódott Erdély 1867 után a magyar területhez, hiszen lezajlott egy 350 éves külön fejlődés, ami nagyon jelentős mértékű volt. A paraszti földhasználatról – Erdélyben nem volt úrbérrendezés – kezdve a belső gazdasági tér képzéséig számos alapvető eltérés van, ami azt jelenti, hogy 1867 után ezeket a területeket hozzá kell kapcsolni a többihez politikailag, gazdaságilag és társadalmilag is. Kérdés, hogy ez teljes mértékben lezárul-e akkor, amikor egy új pályán elindul a folyamat. Máig egyértelmű, hogy alapvetően különbözik, de pontosan nem tudjuk, hogy melyik periódusban minek a hatására alakult ez így. Magyarországon azonban ezt a kérdést nem lehet felvetni, mert szimbolikusan még mindig történeti egységnek tekintik.

K.É.: Az elmúlt években több olyan társadalom- és politikatörténeti kézikönyv született, amely felöleli a 19–20. század magyarországi folyamatait. Végigolvasva őket

úgy érzem, hogy az 1920-at követő időszakokat tárgyaló fejezetekben történik valami-féle csalás. A társadalomtörténészek azt a trükköt alkalmazzák, hogy szerzőváltással vagy fejezetváltással egyszerűen nem veszik figyelembe az első világháború és a trianoni döntések okozta változásokat. Egy laikus olvasó így semmit nem tud meg e könyvekből a háború társadalomtörténetéről, illetve arról, hogy 1920 után más országhatárok közé értendő a magyar társadalom és annak története. Noha a politikátörténészek – és itt elsősorban Romsics Ignácra és Ormos Máriára gondolok – valóban új eredményekkel, koncepciókkal és nyelvezettel álltak elő az utóbbi tíz évben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a politikátörténet beemelné a társadalomtörténeti kutatások frissebb eredményeit saját értelmezéseibe: jószerével átveszik a fontosabb táblázatokat. Ráadásul mindkét tudományágban az 1918 előtti fejezetek is valahogy azt a képet keltik az olvasóban, hogy az imént felhozott példáid, tehát, hogy etnikailag is meg kell konstruálnia magát a közösségnek, hogy különféle kultúrák nem feltétlenül azokon a módokon szerveződnek össze, ahogyan a 20. században, hanem lehetnek más formációk is, azok a trianoni magyar területekre nem relevánsak. A társadalomtörténet rendre kimutatja a mikroanalízisekben, hogy igenis azok, viszont a „Nagy Társadalomtörténetben” mégis monoetnikus, monokulturális leírást kapunk, és ehhez esetleg odabiggyesztenek egy kis társadalom-statisztikát és politikátörténetet. Tehát nem fektet be a társadalomtörténet igazi energiákat abba, hogy megalkothassa a saját fogalmait.

B.Gy.: Igen. A gazdaság- és társadalomtörténet először egy retrospektív szemléletben próbálta ezt kezelni, aminek jó példája Katus László klasszikus cikke.⁴ A később leváló vagy nemzetiségi többségű régiók elkülönítésével kiszámol bizonyos demográfiai, gazdasági mutatókat, és ezzel próbálja megoldani a problémát. Ha extrém példát akarok felhozni, akkor mindig Bibó jut eszembe, úgy emlékszem, valahol azt mondja, hogy a békeelőkészítő anyagokban egyszer egy olyan kérdést kapott, hogy hány szlovák patikus volt Magyarországon a tatárjárás idején. Tehát ez a típusú szemlélet volt az egyik lehetséges megoldás. Továbbra is vannak makro-átlagok, amelyeket miután nem tudunk vagy nem akarunk a szétszóródó etnikum-adatokra vagy anyanyelvi adatokra rávetíteni, a regionálisra vetítjük rá, de ezek továbbra is átlagok, makroszintű adatok maradnak. Ez volt a kezelés egyik módszere. A másik módszer, hogy az etnikumot független változóként hozom be, ez a Faragó Tamás-féle ötlet.⁵ Egy kiragadott csoporton belül meg nézem, milyen változatok írhatók le e változó mentén. Megint más Tóth Zoltán kísérlete, ami szerintem tökéletesen érvényes, amíg egy adott lokális

képződményben vizsgálódik.⁶ De én már meglepődtem, amikor Horváth D. Tamás Keszthellyel foglalkozva akart egy keszthelyi németiséget konstruálni, és mondtam neki, hogy lakóhely szerint a németek ott nem tömörülnek, különböző korokban vándoroltak be, nem konstituálódik ez a fajta etnicitás, tehát értelmetlen a próbálkozás.⁷ Keszthelyen egyszer jön elő a „németiség” kifejezés, néhány éve rájöttem, hogy a németeknek volt egy temetkezési egylete már a 18. század végén, tehát így létezett a németiség. Vannak esetleg német öntudatúak, meg az öregek összevesznek a kórházban, mert állítólag az igazgató a németeknek kedvez és nem a magyaroknak, a gimnáziumban Fejér György konfliktusba kerülhet magyar öntudata miatt a német iparosgyerekekkel, mégsem konstituálódik etnikus tudat. Tóth Zoltán az etnicitást kivetítette és nagy csoportokat hozott létre. Ezzel átlépett egy olyan rendszerbe, ahol nem működik az általa leírt mechanizmus. Egy református magyar és egy katolikus magyar nem makroszinten különbözik, hanem helyi mikroközösségi különbségek konstituálódnak etnikavallási csoportokká. Én úgy érzem, hogy – szemben Tóth Zoltánnal – Katus egyfajta megközelítési rendszeren belül megtalálta az adekvát módszert, azt azonban nem teljesen teszi világossá, hogy ez az etnikum vagy a régió különbségeit nézi, noha a kettő egymásba játszik.

Aztán bejött a Karády Viktor-féle szemlélet⁸, ő a felekezeti rétegződés felvetésével megint csak behozott egy érdekes szempontot, de ezt a zsidóságra szűkítette le, és a zsidó – nem zsidó merev kettősségével egyes tanulmányaiban agyoncsapja azt a lehetőséget, hogy a modern társadalom működésében bizonyos különbségeket értelmesen vizsgáljunk meg. Azt hiszem, hogy egyszerűen nem tudjuk kezelni ezt a problémát. Az én állatorvosi beteg lovamhoz visszatérve, Keszthelyen ezt úgy lehet kezelni, hogy fel kell vetni, hogy egyáltalán milyen a nyelvhasználat, hogy egy házaspár hogyan érintkezik egymással. Ezt a kérdést Husz Ildikó⁹ sem tudja igazán megoldani, aki azt mondja, hogy egy makaróni-nyelv alakulhatott ki, mert vannak egyes házasságok, miközben a két közösség nyelvileg annyira elkülönül, hogy a bevallás szerint a németek nem tudnak magyarul. Szerintem valószínűleg működött a kétnyelvűség, még akkor is, ha nekem is van egy úriszéki perem, ahol egy örökségről kell tanúvallomást tenni, s ahol az egyik városi tisztviselő azt mondja, azért nem tudja, hogy mi zajlott ott, mert nem tudott magyarul. De ott ült, aláírta mint tanú. Nem hiszem, hogy beválasztottak olyan valakit a tanácsba, aki képtelen követni a tárgyalásokat. Nyil-

vánvalóan egyszerűbb volt neki ott ezt mondania. Mindenesetre kérdés, hogy hogyan alakul a nyelvhasználat, mikor végrendelkeznek németül, mikor magyarul, hol melyik nyelvet használják. A marginális csoportoknál bekerülnek a cigányok is, tehát szükséges a problémát tárgyalni, miközben nem tudom megadni neki azt a súlyt, amit megkívánna. Mi van akkor, ha bejön Poroszországból egy mesterlegény, aki ott telepszik le, németül levelezik a szüleivel – akkor most milyen nyelven fog belépni a közösségbe? Ilyen elemi szinteken nem tudjuk, hogy miképpen működik a társadalom. Ez az, amiről a társadalomtörténet nem tud – hogy vannak szabályok, vannak dolgok, amiket leírnak, és akkor ez hogyan működik. Azonban valójában senki nem tudja, hogyan működik ez az előírt kontroll a valóságban. Az a társadalomtörténet, ami nálunk most kezd divatossá válni, ezt a problémát nem tudja kezelni, és ezért az agendára sem kerül fel.

K.É.: Ismert az a nézet, hogy a nyugatiak azért vannak előnyösebb helyzetben, mert ott sokkal régebb óta folyik szisztematikus kutatás, nagy a hagyománya egy-egy település vagy régió monografikus feldolgozásának, nálunk ezzel szemben nincsen meg az az összehordott tudás, rendezett forrásanyag, amit az előző nemzedékek áthagyományoztak volna.

B. Gy.: Igen, de ez nem függ össze az etnikus viszonyok kutatásának a problémájával. Alapvető különbség, hogy nálunk a helyi források vagy ezek kritikai értékelése tényleg irtózatosan elmaradott, nincs ilyen felhalmozott tudás. Ha az ember vállalkozik egy mélyfűrésra, akkor valóban a gödörben találja magát és nem lát ki, mert nincs összehasonlítási alapja. De nagyobb probléma, hogy van egy időbeli eltolódás is. Tehát amit Nyugaton a 16. századra vonatkozóan lehet kutatni, azt mi a 18. századra tudjuk, aztán a polgári korszakkal elveszítjük még ezt is. Provence-ban a 18. században az emberek 60–70 százaléka írásban végrendelkezett, és a végrendeletek jelentős része megmaradt. Nálunk jóval kevesebben – az én számításaim szerint 15–20 százalék végrendelkezhetett –, korábról még ennyi adatunk sincs, és ennek nagy része is eltűnt. Tehát ilyen esetekben a probléma nem az, hogy nincsenek feldolgozva a források, hanem létre sem jöttek. És akkor arról még nem is beszéltünk, hogy ha egy jelenség egy 20 százalékos kisebbségnél foglalódik írásba, akkor ez a többi 80 százalékra is jellemző-e vagy sem. Tele vagyunk ilyesmivel, emellett egy csomó lustaság, be nem fejezett-

ség is van. Tehát az a típusú munkálkodás, ami akár a franciáknál, akár az angoloknál vagy a németeknél bevett, hogy négy-öt évig ülök a fenekemen és kihozok egy valóban anyagfeltárássra épülő monográfiát, ezért itt ma is hülyének nézik az embert, és nem is igazán honorálja semmilyen rendszer, főleg nem biztosítja az ehhez kellő szabadidőt és energiát.

M.A.: Nincs ebben benne az, hogy van egy alapvető kognitív probléma, ami persze intézményesül. Mi jöhet létre? Az, ami kellő finanszírozást, kellő támogatást kap. A történészértelmiség aspirációi természetesen arra irányulnak, hogy ösztöndíjat kapjanak Londonba, Párizsba, az Egyesült Államokba, és ott kutassanak. Így indirekt módon a magyarországi rész hátramarad. Másrészt kognitíven előáll az is, hogy a fontos tudás ott, Nyugaton van, s ha annak a birtokába kerülnünk, akkor majd azt is meg tudjuk érteni, hogy mi történt itt. Nem arról van-e szó, hogy nehéz egy olyan térségben megfogalmazni társadalomtörténeti kérdéseket, amely ténylegesen alárendelődik más térségeknek és kognitíve is ez a minta?

B.Gy.: Ha megnézed az amerikai vagy a brit sorozatokat, ott megjelenhetett egy spanyolországi vidékről készült klasszikus monográfia, vagy most a Cambridge vagy Oxford Historical Geographic sorozatban a skandináv nem tudom milyen térség átalakulása az iparosodás hatására, tehát semmi sem akadályozta meg azt, hogy az Annales, tehát az Ecole klasszikus sorozatában – most már valójában nincs ilyen –, megjelent volna például Kis-kunhalas. A franciák egy időben kísérletet tettek magyar könyvek francia kiadására és Andorka Rudolfot nézték ki maguknak. Miért nem jelent meg a mai napig? Mert nem készült el az a munka, ami eladható lett volna. Ebből persze még nem biztos, hogy egy ilyen országmonográfia az a magyar történelem lenne, mert ha mondjuk megnézed Katherine Verdery könyvét, a *Transsylvaniai Villagers*-t, azzal Amerikában tökéletesen be lehetett futni.¹⁰ Vitatott szöveg, talán nem véletlen, hogy sem magyarra, sem románra nem fordították le. Ő aztán mást is írt, ugyanolyan vitatottat, és azzal betört a nemzeti diskurzusba. Korábbi munkájában kognitíven, azt hiszem, *Cole*-ék¹¹ módszerét vette át, és szerintem nem jó könyvet csinált belőle, mert történetileg nem érti a régiót, de az a Nyugaton még egy standard munkának számít. De még ilyen sem igazán jött létre ebben a térségben. A divatok, a nemzetközi network, a konferenciák szintjén összekapcsolódunk, de azt nem sikerült megvalósítani, hogy ezt a fajta munkát egyfajta nemze-

ti történetírás részének tekintsük. Úgy érzem, hogy ebben kudarcot vallottunk, és nem tudom hová tenni azt, hogy egy ország, amelyben a demográfia problémája a nagypolitika szintjét is eléri, és van is néhány úttörő történeti demográfiai kutatása, nem tudott oda eljutni, hogy Európa egyik fontos terepnuma legyen, pedig minden lehetősége adott. Számos más területen ugyanezt mondhatom. Amikor Magyarországon államosították az üzemi levéltárakat, itt minden nyugati azt mondta, hogy mi lenne Franciaországban, ha például nemcsak a Credit Lyonnais levéltára lenne állami, hanem a Banque de Paris et des Pays-Bas-é vagy a Rothschildoké is; – utóbbiba sokáig mindösszesen egy ember juthatott be. Van nálunk modern üzemtörténet? Nincs; ami van, az helytörténeti gyűjtemény, üzemtörténeti füzet.

K.É.: Valóban nagyfokú a tehetetlenség, de nem lehetséges, hogy ez mégis azért van így, mert valami egészen más köti le a tudományos gondolatot? Nem azért nem születnek meg ezek a művek, mert a kánon nem ezt írja elő? Mert egyrészt nincs presztízsük, másrészt nem ezekről beszél a szakma, illetve nem teremt hozzá beszélgetési lehetőséget, viszont valami másról persze beszél? Mert nem hallgat a szakma, hanem sokkal közelebb áll saját politikai múltjának a megemésztéséhez, mint mondjuk hogy Franciaországban bármikor is ebben az évszázadban egy történész ilyesmire kényszerült?

B. Gy.: Valószínű, hogy ez így van, de van egy másik ok is. Valóban kiestünk Európából. Az én nemzedékem – nem tudom meddig, de ez több nemzedékre igaz – autodidakta, én bármennyire is tán azok közé tartozom, akik viszonylag korán sokat tartózkodtak külföldön, és egy sor magatartásnormában – fiatalabb kollégáim számára is meglepően – Franciaországban szocializálódtam, és a mai munkám is ehhez köt. Autodidakta vagyok. Talán a mostani *cotutelle*-rendszerben vagy egyéb formában külföldön tanulók, tehát azok az emberek, akik természetes módon az egyetemi oktatásban jutnak el egy látásmóddhoz, és annak segítségével ragadják meg a saját országukat, hozhatnak majd változást, és így jut vissza hozzánk az európai tudományba való szerves beépülés. Tehát addig, amíg én nem tudom elemi szinten oktatni azt a látásmódot, módszert, amit fáradtsággal magam tanultam el, s mert látom annak buktatóit például a karrierépítésben, addig egyetlen diákomnak sem akarom átadni ezt a fajta típusú munkát, ami a közvetlen munkám. Egy csomó másfajta megközelítést kolportálok, mert tudom,

hogy ebbe csak belehalni lehet. Azt kell mondanom, hogy a Domonovszky-féle iskola végül is egy olyan modellt teremtett Magyarországon, ami Németországban is megvan, de azóta ettől annyira eltávolodtunk, hogy egyszerűen nem tanuljuk meg az elemi dolgokat, és ebben az esetben az érdeklődésünk változhat, de ezeket a problémákat nem tudjuk megoldani. A diákjaink egy részének az a problémája, hogy vannak a kitűnően felplankolt nyugati témáik, és aztán bolyonganak egy-két évig, hogy valami forrásanyagot találjanak hozzá. Vagy az történik, hogy találnak forrásanyagot, és Párizsban kitalálják nekik, hogy mit csináljanak belőle, aztán ez vagy sikerül vagy nem. Ráadásul óriási erőfeszítéseket teszünk elemi tudományos segédeszközök elsajátítására, ami után már nehéz arra is erőfeszítést tenni, hogy még magam is kiválasszak egy témát vagy egy forrásanyagot. Tehát igenis az kell, hogy egy tanár megtaníthassa öt év alatt a diákot arra, hogy nyelvilleg, forráskritikailag mindenben felkészülhessen, elolvassa azt az öt fontos könyvet – ne kelljen a diáknak százat elolvasni –, és elindulhasson utána egy olyan úton, amit ha tisztességesen csinál meg, akkor egy építő téglá egy építményben, ha pedig jól, akkor az kilövi egy pályára. Én kaptam valami ilyet a KSH közegében, például a gazdasági növekedésméletekről az első öt fontos könyvet a kezembe adták, és akkor én valamerre elindultam. Ez ma nem általános gyakorlat, sőt alig létezik Magyarországon.

M.A.: Hadd fordítsak egy picit a dolgon. Azt tudjuk a társadalomtörténetről, hogy baloldali indíttatású. Nem azzal a szellemi problémával küszködünk, különösen a rendszerváltás óta, vagy inkább a nyolcvanas évek legelejétől fogva, hogy a baloldali hagyomány Magyarországon erősen leértékelődött, másrészt nem találta meg azokat a témákat, amelyek mentén újra megfogalmazhatta volna önmagát?

B.Gy.: Attól, hogy Magyarországon bizonyos hagyományok, például a nemzeti érzékenységek, egyes társadalmi problémák iránti elkötelezettségek nagy része ma jobboldali színekbe öltözött, nem hiszem azt, hogy nem lehetne azt mondani, hogy „felejtjük el a magyar államiságot és gondolkozunk népbén, nemzetben”. A népnemzeti gondolkodásnak tökéletesen megfelelné egy ilyen társadalomtörténet. Ehhez képest azt látjuk, hogy a történelmi ismeretterjesztő folyóiratban, a *Rubicon*ban egyetlen ember írja az összes cikket az Árpádokról, és akkor ilyen történetek vannak benne, hogy Vak Béla élete végén túl sokat ivott... Én azt képviselem – meg is buktam vele –, hogy ha azt

mondom: helyi társadalomismeret, akkor az embereket arra beszélem rá, hogy menjenek és nézzék meg a falujuk határát, hogy ott miért nyárfa nő, a másikonál miért akácfa, hol veri fel a gaz a legelőt, a dűlőt, miért abba az irányba mennek az utak; hogy vegyék számba, hogy itt a temetőben ez a sír van, itt ez az emlékmű, gyerekkorukban a szülők mit meséltek nekik, miért van itt, és ne azt, hogy most találjunk egy fát, ahol Rákóczi, Nagy Imre vagy Maléter állt meg. Mert ez megy, csak most nem a párttitkár írja az előszót, hanem a helybeli plébános, ugyanez a történelem, '48, '19, csak más jelzőkkel. Az embereket tényleg arra bírnám rá, hogy a környezetüket úgy ismerjék meg, ahogy az országot. Ma számukra az a történelem, hogy mi történt Mohácsnál, és elfeledkeznek arról, hogy alapvető folyamatok zajlottak abban a térségben, ahol élnek, és ahol ugyanúgy emlékezhetnének a saját kis világuknak a politikatörténeti nyomaira is. Van valami a történeti identitásunkban, ami ezt nem engedi, ami valószínűleg összefügg a tudományfejlődéssel, a földrajzról kezdve mindennel. Én most azt érzem, hogy az utolsó tíz évben a legnagyobb probléma az, hogy kevés új munka készült el. Most például Für Lajos megírt valamit Tiszabercéről¹², én nem így írnám meg, de igazi mikrotörténet, az tényleg elkészült, egy lappangó feszültséget elvezet addig a pillanatig, amíg az fizikai összeütközésbe torkollik, s úgy teszi ezt, hogy különböző szinteken nézi meg, miből fakadtak ezek a konfliktusok.

K.É.: Szerintem nemcsak erről van szó, hanem arról, hogy Árpád, Maléter, Mohács, '48 és a többi az egyedüli kapaszkodó a történeti tudat szilárdságának megtartásához. És az csak az egyik, hogy az emberek az előírásoknak megfelelően ismerik meg lakóhelyük „történetét”, vagy hogy nem találják a többi fogódzót, mert még a szakma, a társadalomtörténet-írás, amely tényleg a legrugalmasabb ebben, tehát az, aki a legkönnyebben tudja lerázni magáról ezeket a sallangokat, még az is bele-belecsúszik ebbe a csapdába. A politikai történetírás a rendszerváltás utáni évekre megeremtetten magának a kellő szabadságot és a hiteles történeti dokumentációt ahhoz, hogy a korábbiakban kritikusnak tekintett történeti eseményekről új narratívákat hozzon létre. Ezt meg tudta tenni Trianonnal, meg tudta tenni többé-kevésbé a holokauszttal, '56-tal. A társadalomtörténet azonban nem csatlakozott ehhez. Van-e például valamiféle társadalomtörténeti magyarázat, értelmezési kísérlet Trianonra?

B.Gy: Erre a társadalomtörténetnek nem lehet magyarázata, mert akkor eljutok oda, hogy az Elba-Odera vonal Kelet-Európa vagy Közép-Európa

határa. Politikai döntések és társadalmi folyamatok nem esnek egybe. Az más kérdés, hogy társadalomtörténetileg vizsgálható ma, hogy Magyarországon a dualizmus korában végbemegy egy kétségbevonhatatlan integráció, egyben új regionális különbségek is kialakulnak, amelyek felerősíthetik a leszakadás lehetőségét. Beluszky Pál a modernizáció régióit vizsgálva megállapította, hogy 1900 táján az Alföld dinamikus régió volt, és például a nyugat-magyarországi régió – az, amelyik 1920-ban részben Ausztriához és Szlovákiához került, részben Magyarországé maradt – igen „modern” volt, és a századfordulón teljességgel Bécshez kapcsolódott.¹³ A Felvidéknek voltak lemaradott részei, amelyek számára esetleg Budapest, az új központ hátrányos helyzetet teremtett, vagy hogy Erdély bizonyos területein a székely kivándorlás már korábban jelentős volt, mert nem volt elég erős a központ vonzása. De mindezek esetlegesek ahhoz képest, hogy itt egy politikai döntés született. A társadalomtörténet azt vizsgálhatja, hogy ezek a határok valódi határokká lettek-e, vagy csak térképre rajzolt vonalak maradtak. Vagy például Violetta Rey tartott nemrégiben egy előadást az előző román helyhatósági választásról, és volt egy térképe, amelyen etnikai alapon osztályozta a pártokat; tehát a Funart és az RMDSZ-t egy csoportba helyezte; és elkülönítette a Románia Mare-t mint nacionalista szervezetet. Az egyik térképen figyelembe vette a másodlagos döntést is, tehát nemcsak azt, hogy kit választottak meg, hanem a második legesélyesebbet. Nos, ez a térkép kirajzolta Észak-Erdélyt. Ez mutatja, hogy van egy olyan csoport – illetve annak gyermekei és unokái –, amelyik átélte az 1941-es visszacsatolást, s ezen belül van egy magyar blokk, amelyik egyértelműen magyarokra szavaz. Nagyobb mértékben, mint bizonyos statisztikák a magyarok arányát kimutatták, mert még Szatmárban is így van ez. Mert ott a határ mentén ez az attitűd jobban jelen van, mint amekkora magyar népességet az egykori Teleki-féle térképek kimutattak. Ez egy érdekes dolog. Kirajzolódik ez a térség, szinte nincs ettől a vonaltól délre olyan, ahol Funar első vagy második helyen befutott volna – ott már a Románia Mare győz. Tehát a társadalomtörténetnek nem lehet az a feladata, hogy egy történelmi eseményt vagy sokkot magyarázzon meg.

Szerintem igazából nem lehetett a trianoni határokat előre megjósolni, az persze megvizsgálandó kérdés lenne, hogy milyen erősek voltak a centrifugális tényezők; minden jel arra mutat, hogy nagyon gyengék. Talán tényleg senki nem akarta szétverni a Monarchia működő közösségét.

De az is lehet, hogy ez egy eltorzult felfogás. Azt hiszem, hogy az, ami a modern társadalomtörténet egyik lényege, hogy arra a fajta gondolkodásra – mint például a Szabad Györgyére, ti. hogy az ezeréves magyar jogfejlődés egyenesen utalt a 990-es aktusra és az utána következőkre – ma a nyugati mikrotörténet azt mondja, hogy tarthatatlan. A társadalomtörténet ugyanis véletlen események sora, amit utólag egy egyenesen összeköthetnek. Ez jogos a politikus szemszögéből, de egy történésznek épp azt kell megnéznie, hogy hányszor, milyen véletleneken és kompromisszumokon múlt a megvalósult helyi, regionális fejlődés, és hogy vannak olyan területek, ahol nem ez hat, és ez nem azért van így, mert Zalában reakciósak és másutt pedig nem, hanem azért, mert a helyi erők játéka is mást és mást ad ki.

M.A.: Fel kellene bontani a teleologikus rendeket?

B.Gy.: Ezeket valóban szét kell szedni, most legyen az polgárosodás, megszakított polgárosodás, modernizáció – ezekkel a fogalmakkal nem jutunk messzire, hanem azt kell megvizsgálni, hogy konkrét helyzetekben milyen döntések, hatások voltak, és ebben hogy alakulnak a makro- vagy mikroközegek. Például egy adott ponton nyilvánvalóan kialakulnak etnikai szigetek. És ahogy kialakulnak, már lesz is egyfajta etnikai öntudatuk. Például a Sárköznek, ahol egy időben megszületik, hogy sárköziek vagyunk, viseletünk van és hasonlók. Ezek a problémák egyelőre egyszerűen nem vetődnek fel a társadalomtörténet-írásban. Kósa László ezzel foglalkozó könyvében is az van, hogy beszél valamit a regionalizálódásról, utána ezeket statisztikailag bemutatja, majd pedig aszerint, hogy ha Nagykőrösön megírták, hogy paprikatermelés van, akkor leírja a nagykőrösi paprikatermelés kialakulását, de lehet, hogy a szomszéd faluban uborkát termelnek, s arról már nem ír, semmi szisztematikusság nincs ebben a leírásban, hanem eljutunk oda, hogy ha éppen megállt a vonat, és a néprajzosok leszálltak, akkor van egy fazekas központ, ha nem szálltak le, akkor a múlt elszállt, ma már nem lehet begyűjteni.¹⁴ Most rosszmájú voltam, de az, hogy hagyjuk ennek a diskurzusnak a rajtunk való eluralkodását, azzal együtt jár az, hogy itt nem született egy új tudományos erkölcs vagy mérték, itt élni sem lehetne igazából. Nem tudom, hogy az a nemzedék, amelyik természetes módon fogja beszélni ezeket a másfajta diskurzusokat, áttörést fog-e hozni, vagy pedig kivándorol.

K.É. Én úgy látom, hogy az is probléma, hogy a közép-európai országok valahogyan átugorják egymást, tehát nem úgy érlelődnek ezek a diskurzusok, hogy a régió keres magának válaszokat, noha elég sok ponton található közös válaszokat, hanem valóban a Nyugat közvetítésével jutnak vissza egymáshoz. Számtalan olyan tanulmánykötetet vehetsz a kezvedbe, amit valahol Németországban, Franciaországban vagy Amerikában adtak ki, és egy nyugati központ fog össze egy szerbet, egy románt, egy magyart és egy szlovákot, akik elkezdenek gondolkodni azon a kurrens problémán, hogy például a polgárosodás hogyan nézett ki, vagy a nemzeti identitások hogyan változnak. Ami nyilvánvaló, hogy nem válik sem a hazai történeti tudás, sem a nemzeti tudat részévé, hiszen nem itt értékesül, és nem is azon a nyelven, amin tömegesen olvasunk. Nem válik a régió közös kincsévé, vagy az együtt kutatás közös tapasztalattá sem, mert azonnal szétrebben az a hat ember, mihelyt a nyugati, aki összehozta őket, kiszáll a buliból. Én Verderlyvel például nem Erdélyben vagy Budapesten találkoztam, hanem Denverben.

B.Gy.: Igen, én meg Baltimore-ban...

M.A.: Pont ez az, amit az előbb próbáltam felvetni. Két dologhoz menjünk vissza. Az egyik, hogy politikailag mégiscsak nyugati érdekek mentén szerveződik ez a régió, és ennek következtében folyton szét van szabdalva. Tehát egyszerűen nincsen semmi olyan közös alap vagy bármi, amit létrehoztak volna a régió kulturális kormányzatai arra, hogy tessék megnézni ezt meg ezt meg amazt is. Ez az egyik dolog. A másik, hogy csak a Nyugat aspektusai szerint, annak aktív közreműködésével jelenhatsz meg a szintéren, csak a Nyugathoz való viszonyokban vagy érdekes. Például a szlovák várostörténet osztrák mandínerből jön vissza.

B.Gy.: Jó, de van még egy másik probléma is. A hazai cigányságról egy angol csinált antropológiai tanulmányt¹⁵, s az a kérdés, meg fognak-e születni a hazaiak is. Találkoztam egy fiatal kutatóval, aki Szelényi Iván mellett Nádaska cigányaival foglalkozik, és amikor én mondtam, hogy én milyen módszerrel közölném meg, akkor azt felelte, hogy az amerikaiak csak akkor állják a kutatási költségeket, ha az ő adataikat gyűjtjük össze. Erre mondtam, hogy ezeket az adatokat bármikor az adatbázisaimból fél óra alatt összeállíthatom neki, de ezzel nem kell törődni, mert így nem lehet megközelíteni.

Magyary is amerikai pénzen dolgozott, de hazai tudományos iskolát nevelt. Van valami abban az ellenállásban is, hogy van egy olyan hazai tudomá-

nyosság, amelyik ilyen esetekben azt mondja, hogy kérem, lehet, hogy ha a fekete gettóban ezek a kérdések relevánsak, de a magyarországi cigány-szágnál nem, vagy nem csak ezek...

K.É.– Egy másik dolgot is hozzátennék ehhez. Valóban ez az egyik értelmiségi sztereotíp, a Nyugat-Kelet ördögi köre, amelyben rendszerint mi vagyunk a Nyugat „rabszolgái”, de ha más élményeitekhez nyúltok, akkor meg azt látjátok, hogy a Nyugat-Kelet nagyon sok esetben magyar-magyar viszonylatban pompásan előállt, tehát belül az ember egy konferenciára kisebbségi magyar kutatók közé, és a magyar szupremácia süit a tudományos diskurzusból is. Nagyon sokféle formája van, tehát nemcsak az, hogy mi osztjuk a pénzt és mi adjuk a szellemi „magas tudást”, hanem van egy sokkal rosszabb formája is, amit most tapasztaltam meg, amikor sajnálatból még a kritikai észrevételeidet sem mondod el, és azt éled meg, hogy ott dolgoznak elszórtan Nagyváradon, Ungváron kutatók, módszertanilag teljesen áttekinthetetlen körülmények között, olyan anyagokat létrehozva, amit soha senki még egyszer nem nézhet meg, tehát nem úgy vannak az adatok földolgozva, hogy azt egy másik kutató kézbe vehesse, és nem tudod egyik ponton sem kifejteni a véleményed, mert akkor egy olyan interakcióba keveredsz, amelyben te megint csak kiosztasz ennek a kisebbségi magyar kutatónak, és előadod magad mint „nyugati”. Tehát a magyar helyzet szerintem ebben originális, mert ezt egy román nem tudja esetleg Moldáviában előadni...

M.A. Visszakapcsolódva a beszélgetés kiindulópontjához: a kis magyar impérium reprodukálja magát a millénniumi diskurzusban is, amely kognitíven megteremti azt a lehetőséget, hogy ez az impérium újra létrejöjjön. Ez a mi kicsiny kis imperializmusunk.

A társadalomtörténet és az antropológia az, ami a másság történetével foglalkozik. Az a célja, hogy valamiképpen megkonstruál egy csoportot, és annak jellegzetességeit próbálja a másságon belül megmagyarázni. Ez az antropológia. A társadalomtörténet ebből sokat átvész, mert saját másságára talál. Mi a francia parasztság az iparosodott Franciaországban, mint az a bizonyos tradicionális másság, amitől mi már elköszöntünk, vagy mi Peter Laslett-nek az elveszített világ, az a világ, amit az iparosítással elveszített Anglia. De az egész mögött – bocsánat – átvitt értelemben, a viszonyulás értelmében egy imperialista dolog van a dologban, mert a másságot úgy hozzuk létre, hogy uralni is tudjuk egyben.

B.Gy.: Magyarországon a középkori forrásanyag nagy része egy központból, egy királyi kancelláriából egységesen fed le egy területet, és az az

érzésünk, hogy Magyarország egységes terület volt, részben ebből fakad. Ezzel szemben Franciaországban számtalan szokás fejleszt ki a maga írásbeliségét, amit ugyan külsőben is egyesítenek, de ott a sokszínűség látható. Kiindulhatnánk abból, hogy Magyarországon is nagyobb különbség lehetett. Például ezt mutatja a Mályusz-féle vizsgálatok által kutatót újonnan betelepített területek esete. Mályuszék elmozdultak ettől az egységesítő felfogástól, mégis, valahogy az a képünk maradt, hogy itt egészen az etnicitás problémájáig nincs igazából regionális kérdés. Vannak ugyan kiváltságos területek, de nem tudjuk vizsgálni azt, hogy egy egységes térként, főleg egységes jogtérként felépült országban milyen területi különbségek élhettek a gazdasági régiók és az etnikumok között. Nem tudjuk a regionalitásnak se a földrajzhoz kötődő vonatkozásait értelmezni, se azt, hogy itt millió kis elzárt gazdasági körzet működött, és hogy ezek milyen eltérő szokásokat hozhattak létre. Vannak jelei annak, hogy ezek külön világok, amiket majd egyszer egységesíteni kell, de egészében nem tudjuk értelmezni. Ezt a világot a török utáni újratelepítés jelentős mértékben átszervezte, szétverte, újrateemtette, tehát van egy csomó olyan probléma, amit egyszerűen nem kezel a magyar történetírás, de ami a nyugatiak számára mindenütt azonos.

Tehát vannak nemzeti hagyományok, az angolokét senki sem kérdőjelezi meg, pedig ez is ugyanolyan konstruált, mint a francia. Nyilvánvaló, hogy nem független a történelmüktől, de tulajdonképpen egyik sem vizsgálja, hogy ő miért lett olyanná, illetve újabban a franciák foglalkoznak ezzel a születéskorlátozás kapcsán. De ez a fajta reflexió hiányzik itthon is. Tehát a magyarok még mindig előtérbe helyezik a megismerést, és kevésbé azt, hogy hogyan konstruáltuk meg azt a problémát, amivel most szembenézünk. Közben pedig ott van az a hiány is, hogy nem csak az a probléma, hogy miért jött létre ez az autópálya-hálózat, hanem meg is kellene építeni, mert nincsen valójában. Egyik oldalon ezzel is kellene foglalkozni, a másik oldalon pedig tényleg meg kellene nézni, hogy mi volt Keszthelyen, közben nekem az az érzésem, hogy semmire nincsen erő és vállalkozás.

M.A.: Nem is az a probléma, hogy a néprajzos hol száll le a vonatról, hanem az, hogy hova küldik a néprajzost. Hogy Észak-Erdély társadalomtörténetéről valamit is tudunk, az annak köszönhető, hogy visszacsatolták azt a területet, és kiküldték az igen bonyolult és részletes kérdőívet, egészen a vegyes házasságtól kezdve mindent vizsgáltak. De mit kezdhet ezzel a társadalomtörténész? Lehet, hogy Észak-Erdély

szakmai szempontból sokkal kevésbé érdekes, mint más régiók, de mindez nem fog számítani, mert azt nem csatolták vissza. Észak-Erdélyt visszacsatolták, megjelent politikailag mint egy visszacsatolt terület, s hatalmi információk kellenek, hogy hogyan lehet uralni Észak-Erdélyt egy interregnum után. Nem ezt járjuk körbe évtizedek óta; és igazad van, hogy néha nem szálltak le a vonatról, mert fel sem ültették őket?

B.Gy.: Nyilvánvaló, hogy 1919 után a dolgok folyásába beleszólt ez is, de mondjuk Erdélyi Zsuzsa népi imádságai esetében nem.¹⁶ Tehát nem minden terület tartozik ebbe a kategóriába, de tény az, hogy ami a kiindulópontunk – millennium, Trianon –, az feltétlenül. Egyedül Beke György újságíró, szociográfus írta le az *Erdély tilalmas négy esztendejében*¹⁷, hogy 1941–45 között mi történt Erdélyben: a népszaporulatot vizsgálta és így tovább. Négy év, ami esemény egy folyamatban, alapvetően olyan mentalitásokra hatott, amelyek ezer évesek. Ez a románoknál is van, hogy egy véglegesnek hitt változásban egyszer csak megjelenik a visszafordíthatóság, és ez az emberekben nyomot hagy. A magyar kapitalizmus még mindig nem hisz abban, hogy holnap nem jönnek vissza a kommunisták. Az emberekben ez még valahol ott él, hogy nincs ötven évem, hogy rendbe tegyem a saját dolgaimat, hanem van két évem meggazdagodni és mindent elérni. A politikusok úgy rendezik be az országot, hogy négy éven belül hatalomra jussunk, vagy pedig felejtődjék el a politikai párt. Elhiszem, hogy ma már számolni kell, hogy ezek a traumák, visszafordíthatósági élmények a lassú társadalomtörténetbe bevisznek olyan tényezőket, amelyek miatt nekem tényleg azzal kell foglalkoznom, hogy Trianon mit csinált, mit hozott az a változás, amit impériumváltásnak neveznek, hogy egyszerre csak az a nyelv, amit én addig használtam, megváltozott, az egész intézményrendszer átalakult, és ebbe belefér hogy Kassa hol ennek, hol annak vallja magát.

M.A: Akkor ez valójában defenzív válasz a kérdésünkre. Tehát mégiscsak van társadalomtörténeti relevanciája annak, amit a millenniumi ünnepek is felvetnek?

B.Gy.: De miért defenzív ez? Nem kell, hogy felváltsa az egyiket egy másik diktatúra. Jelenleg tényleg azt mondhatnánk teljes joggal, hogy aki munkaszolgálatosként élte át világháborút, másképp emlékezhet, mint az, aki karpaszományosként, vagy az, aki felszabadult a gettóban, vagy megerőszkolták a testvérét; s megengedhető, hogy ezeket ne oldjuk fel egy nagy nemzeti át-

lagban, vagy valami érték köré szervezett hasonló általánosításban. Ebben visszamenőleg ott van Krasznai Péter is, aki 1849-ben Komáromnál tette le a fegyvert, és aki a visszavonulásban részt vett, nem élte át a vereséget – ő más képet őriz ’48-ról, mint aki Görgeyvel vonult vissza, és a teljes széthullást végigélte, és elmeséli azt, amikor Görgey egyszerre csak észrevette, hogy nincsenek ott a tisztek – ugyanúgy, mint 1944 októberében apám –, aztán befogatta őket, hadbírótság elé állította és a felét kivégeztette. Ez ott volt még a debreceni csata előtt, valahol Miskolc környékén. Az egyik jász-kunsági visszaemlékező, például amikor másodszor is visszavonulnak a magyarok, azt írja be a könyvébe, hogy *finita la comedia*. Elmentek ezek a forradalmárok másodszor is. Csak kiragadtam három korabeli, emlékiratban, naplóban rögzített hiteles, de eltérő élményt. Változtat ez 1848–49 helyén a nemzeti identitástudatban? Nem. De élményé teheti.

A millennium kell, én tényleg úgy érzem, hogy kultúránkból nem írható ki, mert ha nem így jött volna létre, akkor lehet, hogy azt mondanám, ma ne hozunk létre egy ilyet, de így jött létre. Tehát rosszabb dolog lerombolni egy meglévőt, mert ellenállást vált ki, és nem biztos hogy hatékonyabb, nyilvánvaló, hogy egy kicsit lehet finomítani, például azt, hogy egyenes a vonal ezer éven keresztül, ezt kicsit el lehet gyengíteni, de nem lehet kiirtani, hanem kellene helyette más alkalmak és ünnepek, amikor nem az jut eszünkbe, hogy az ezeréves magyar államot milyen sors verte, hanem az, hogy idejött kétszáz ezer lovas nomád és ma már itt van tizenkét-tizenhárommillió modern kultúrában élő ember. Sikertörténet. Miért ne lehetne ünnepelni? Egy történelmi társulat egy adott ponton azt mondta, hogy az ideiglenes kormány megalakulásának napja, december 21-e legyen a nemzeti ünnep. Ez éppen akkor volt, amikor az ország még március 15-e, november 7-e és április 4-e között vívódott. Nos, ez nem jött be. De végül is lehet, hogy egy ponton bejönnek az ilyen szabályozások. Meg kell mondani, hogy a politikának is van egy visszalépése: nem veszi figyelembe a társadalmi tényeket. Lehet, hogy ez minden reformnál vagy átalakulásnál jelentkezik, de ez jól is működhet, és ezt mutatják a franciák: öt évvel a *department* rendszer létrehozása után egy helyi vizsgálatos azt mutatta ki, hogy az emberek azonosultak az új közigazgatással. Magyarországon viszont az utóbbi ötven évben nem nagyon hoztak létre olyan intézményeket, amelyekkel az emberek huzamosabban azonosulnának.

JEGYZETEK

- ¹ Dávid Zoltán: A magyar-szlovák nyelvhatár 1664-ben az érsekújvári ejalet területén. In *KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Történeti Demográfiai Füzetek*. 12. 1. Budapest, 1993, 7–32.
- ² Fodor Ferenc: *Az elnemsodort falu (Tenke)*. Budapest, 1942.
- ³ Gyáni Gábor- Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete. A reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998, Osiris.
- ⁴ Katus László: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen die Nationalitätfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In Hanák Péter (szerk.): *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie 1900–1918*. Budapest, 1966.
- ⁵ Faragó Tamás: *Paraszti háztartás- és munkaszervezetítípusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között*. Budapest, 1985, Történeti Statisztikai Füzetek 7.
- ⁶ Tóth Zoltán: *Szekszárd társadalma a századfordulón. Történelmi rétegződés és társadalmi átrétegződés a polgári átalakulásban*. Budapest, 1986.
- ⁷ Horváth D. Tamás: Lichtenvolner Ferenc keszthelyi ácsmester családja és gazdálkodása a XIX. század első felében. In *Zalai Gyűjtemény* 28., 1989. 77–90.
Horváth D. Tamás: Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén – Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka. In *Rendi társadalom – polgári társadalom* 1., Salgótarján, 1987, 173–178.
- ⁸ Karády Viktor: *Zsidóság, modernizáció, polgárosodás*. Budapest, 1997.
- ⁹ Husz Ildikó: *Háztartásszerkezet változása Zsámbékon 1790–1848*. PhD disszertáció.
- ¹⁰ Verdery, Katherine: *Transylvanian villagers. Three centuries of political and ethnic change*. California, London, 1983.
- ¹¹ Cole, John W. – Wolf, Eric R.: *The hidden frontier. Ecology and ethnicity in an Alpine valley*. New York, London, 1974.
- ¹² Für Lajos: *A berceli zenebona, 1784*. Budapest, 2000, Osiris mikrotörténelem, Osiris.
- ¹³ Beluszky Pál: *Modernizáció és régiók*. Előadás az ELTE BTK Francia-magyar doktori műhelyében.
- ¹⁴ Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Debrecen, Néprajz egyetemi hallgatóknak 12. KLTE Néprajzi Tanácsék.
- ¹⁵ Stewart, Michael: *Daltestvérek. Az oláhigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. Budapest, 1993, T-Twins – Akadémiai.
- ¹⁶ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágak, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Budapest, 1976.
- ¹⁷ Beke György: Erdély tilalmas négy esztendeje. In *Válóság*, 1997, 4, 85–98.